

Selcuk Journal of Agriculture and Food Sciences Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi

Türkiye Bağcılığına Tarihsel Bir Bakış; Asma Genetik Kaynaklarının Önemi

Hayri SAĞLAM^{1,*}, Özlem ÇALKAN SAĞLAM¹

¹Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Ziraat ve Doğa Bilimleri Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü, Bilecik, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş tarihi: 09.05.2017

Kabul tarihi: 10.08.2018

Anahtar Kelimeler:

Üzüm

Üzüm ve tarihçe

Biyoçeşitlilik

Genetik kaynak

Bağcılık

ÖZET

Dünya bağcılığında önemli bir yere sahip olan ülkemiz bağcılığı tarihsel bir geçmişe sahiptir. Türkiye asmanın anavatanı olarak kabul edilmektedir. Anadolu'da binlerce yıldır yapılan yetiştiricilik çok büyük asma form zenginliğini doğurmuştur. Ülkemizde son yıllara kadar çoğu yöresel çeşit olan 1400'ün üzerinde üzüm çeşidinin yetiştirildiği belirlenmiştir. Bu çeşit zenginliğini kaybetmemek için gerekli koruma çalışmalarının gerçekleştirildiğini söylemek oldukça güçtür. Bu nedenle asmada bu çeşit zenginliği azalmaya yüz tutmuştur. Genetik kaynaklarımız başkalarının elinde altın değeri kazanmış, dünyaya yayılmıştır. Birçok çeşidimiz bizim tarafımızdan sahiplenilmediği için sahipsiz kalmıştır. Dünya bağcılığında 'Thompson Seedless' adı altında önemli bir yere sahip olan 'Sultani Çekirdeksiz' çeşidimiz bu sahipsizliğe verilebilecek en güzel örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede üzümün tarihine kısa bir bakıştan sonra genetik kaynaklarımızın durumu gözden geçirilmiştir.

A Historical Review On Turkish Viticulture; The Importance of Viticulture Genetic Resources

ARTICLE INFO

Article history:

Received date: 09.05.2017

Accepted date: 10.08.2018

Keywords:

Grape

Grape and history

Biodiversity

Genetic resource

Viticulture

ABSTRACT

The vineyard culture and also the historical background of Turkey has an importance in the world. Turkey is one of the motherland of grape. Because of the grape growing for hundred years in Anatolia, a large grape variation was obtained in this area. It is determined that, there are more than 1400 grape varieties were growing in Turkey until very recently. And all of them are genetic resources of our country. It is difficult to say that we are doing the necessary protection studies. Because of this, richness of grape variety is getting lost day by day. On the other hand, our grape biodiversity has an important value in the other countries hands. Our major grape varieties are spread all over the world without our control. However, many of our grape varieties remained unclaimed because of our disclaimed. An important sample of this is Thompson Seedless. In fact, the true name of Thompson Seedless is 'Sultani Çekirdeksiz' and it is our genetic resource. But, it is known as 'Thompson Seedless' by the entire world. The actual situation of our grape biodiversity has been revised after a short brief of grape history. At the end of the article, we made some recommendation for protecting our grape biodiversity.

* Sorumlu yazar email: hayri.saglam@bilecik.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde dünya üzerinde en çok üretilen meyve türlerinden birisi üzümdür. Üzüm, sadece taze meyve olarak tüketilmemektedir. Kurutulmuş şekli özellikle ekmek ve kek sanayiinde önemli bir tüketim maddesi olarak yer alırken, kuru üzüm ülkemiz başta olmak üzere birçok ülkede çerez olarak da tüketilmektedir.

Şırası çıkarılarak üzüm suyu, pekmez, pestil, köfter gibi ürünlere işlenip değerlendirilirken, dünya üzerinde daha çok şaraplık üzüm üretimi yapılmaktadır. Rakı ve konyak üzümünden imal edilen diğer alkollü içkilere. Özellikle salataların bir vazgeçilmezi olan sirke üzümünden yapılır.

Diğer yandan, günümüzde çekirdekleri ve çekirdeklerinden çıkarılan yağı da önemli bir tüketim maddesidir. Çekirdekleri un haline getirilerek içerdiği yüksek antoksidan nedeniyle bisküvi ve ekmek sanayisinde katkı maddesi olarak kullanılmaktadır. Çekirdeklerinden elde edilen yağı kozmetik sanayisinde kullanılmaktadır. Üzümün değerini en iyi anlatan satırları sıralamak istesek herhalde aşağıdaki ifadeleri kullanmak yeterli olurdu:

“Üzüm, doğanın bize sunduğu en önemli meyvedir. Bu kadar iddialı bir ifade kullanmak yadırganabilir. Ancak, doğanın bir nimeti olarak karşımıza çıkan bu meyveyi yakından tanıyanlar, tarihini, gelişimini, ürün çeşitliliğini ve dünyadaki diğer meyveler içindeki yerini bilenler, bunun abartıdan çok hayranlığın bir sonucu olduğunu görebilirler” (Anlı, 2006).

“Üzümü diğer meyvelerden farklı kılan ayrıcalıklar azımsanmayacak kadar fazladır. Üzüm, adeta çok renkli bir tablo ya da her yerde eserler bırakan bir sanatçı, dünyadaki en bereketli meyvedir. Nitekim tarih boyunca sadece açlığı gideren, yemek üzerine ağız tatlandırıcı bir meyve olarak değer kazanmamış, kendisi veya ürünleri farklı toplumların kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur” (Anlı, 2006).

Üzüm, bazen fakir sofrasında bir katık, bazen de çok lüks bir sofranın pahalı şarabı kimliğinde karşımıza çıkmaktadır. Adına düzenlenen festivaller, yarışmalar yanında, değerli ürünlerinden olan şarabın, sirkenin, pekmezin kültürel geçmişi, üzümü diğer meyvelerden çok daha ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir” (Anlı, 2006)

“Üzüm gerçekten bereketli bir meyvedir. Üzümden birbirinden farklı birçok ürün yapılmaktadır. Bu özelliği ile “Adeta, büyük bir aileye hükmeden bir Osmanlı anası” gibidir. Bu ananın sadece sofralık üzüm, kuru üzüm, pekmez, pestil, şarap, sirke gibi çocukları bulunmaz rakı, konyak, armanyak, grappa gibi torunları da var. Bu saygıdeğer ana herkesin üzerinde, bütün aileye sözünü geçirmektedir” (Anlı, 2006).

2. Üzüm Üretimine Tarihsel Bir Bakış

Dünyada 20-52 kuzey, 20-40 güney enlem dereceleri arasında yer alan bölgede üzüm üretimi yapılabilmektedir. Ayrıca bu alanlar dışında ekvator bölgesine daha yakın güney ve kuzey yarım kürelerde yüksek rakımlı bölgelerde de üzüm üretilmektedir.

Milyonlarca yıl öncesine dayanan üzümlüğün (asma) anavatanı olarak; Kafkasya, Hazar Denizi'nin güneyi ve Kuzey Doğu Anadolu yöreleri gösterilmektedir. Fakat 20. yy'de bu konuda yapılan jeolojik ve arkeolojik araştırmalar sonunda günümüzden yaklaşık 60 milyon yıl öncesinde bile asmanın dünyanın birçok yöresinde yetişmekte olduğu tespit edilmiştir.

İnsanlık tarihinin başlangıcı sayılan 10.000 yıl önceden günümüze pres artışı üzüm çekirdekleri kalmıştır. Bu bize üzümün şarap yapılmasının insanlık tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir. Bağcılığın tarihi Anadolu uygarlıkları ile iç içedir. M.Ö. 2000 yıllarından itibaren 600 yıl boyunca Anadolu'nun önemli bir kısmına hükmeden Hititlerden bağcılığın önemini anlatan çok sayıda arkeolojik buluntu günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu döneme ait kaya resimleri ve heykellerde üzüm ve şaraba ait figürler yer almaktadır. Hitit kanunlarında bağların ve ürünün korunmasına yönelik özel hükümlere yer verilmesi, Boğazköy metinlerinde kuru üzümün söz edilmesi, sosyal ve ekonomik açıdan Anadolu bağcılığının önemini günümüze taşıyan diğer belgelerdir. Arkeolojik buluntulardan Anadolu'da Hititler zamanında asma ve şarabın büyük önem taşıdığı, M.Ö. 1800-1550 yıllarında bağcılığın çok gelişmiş olduğu, dini merasimlerde ve sosyal yaşantıda üzüm ve şarabın tanrılara adak olarak sunulduğu kaydedilmektedir. Hititler bağ ve bahçe gibi varlıklarını korumak için bugünkü anlayışa uygun tarım yasalarını da uygulamışlardır (Oraman, 1965; Akşit, 1981).

Asma kültürünün başlangıcının Neolitik zamanda (M.Ö. 6000-5000) Karadeniz'in doğu kıyılarında Trans Kafkasya olarak bilinen alanda başladığı düşünülmektedir. Tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarından Tevrat ve İncil'de asma ve şaraptan sıkça söz edilmektedir. İncil'de, Nuh Peygamberin kültüre aldığı bitkiler arasında asmanın öneminden bahsedilmektedir. Bağcılık için yerkürenin en elverişli iklim kuşağı üzerinde bulunan ülkemiz, asmanın gen merkezi olmasının yanı sıra son derece eski ve köklü bir bağcılık kültürüne de sahiptir. İlk olarak yaklaşık 7500 yıl önce Anadolu'da kültüre alınan asma bu topraklarda tüm uygarlıklar döneminde önemli bir yere sahip olmuştur (Doğan, 1996).

Ülkemizin değişik yörelerinden arkeolojik kazılardan çıkarılan tarihi eserlerde üzümlü ilgili şekil ve kabartmaların yer alması, o yörede bağcılık kültürünün yaygın olduğuna işaret eden en önemli göstergelerdir. Gerçekten ülkemizde her bölgede yapılan kazılarda bağcılıkla ilgili tarih öncesi devirlere ait önemli eserler bulunmuştur. Yozgat Alishar 'da yapılan kazılarda M.Ö. 1800-1600 yıllarına ait üzüm

salkımı şeklinde şarap ve içki kabı bulunmuştur. Çorum Alacahöyük'de kral mezarlarında M.Ö. 2300 yıllarına ait altın şarap bardağı ile şarap testisi bulunmuştur (Çelik, 2011) Ege ve Marmara bölgesinde bağcılığın geliştiği yörelerde basılan paralar üzerinde üzüm, şarap kabı ve Amforalar yer almaktadır.

Eski Türk Uygarlıkları zamanında bağcılık Anadolu'dan bütün dünyaya yayılmış, Osmanlı imparatorluğu döneminde ise bağcılık eskisinden daha parlak bir gelişme göstermiştir. Türklerin Anadolu'ya gelişi ve bu coğrafyada İslamiyet'in kabulü ile birlikte yaşam anlayışı ve kültürde büyük değişiklikler olmuş, ancak üzüm önemini koruduğu gibi daha da fazla değer kazanmıştır. Bu dönemde insanların üzüme bakış açısı değişmeye başlamış, Müslümanlaşan toplum şarap ve şarap üretiminden uzak durmuştur (Atilla, 2003).

Buna karşın, Hıristiyan nüfusun yoğun olarak bulunduğu Manisa, Aydın, İzmir, Çeşme, Urla, Foça ve Tire'de ise şaraplık üzüm ve şarap üretimi devam etmiştir. Müslüman nüfus daha çok sofralık yani yaş olarak üretilecek üzüm ile kurutulmuş ihraç edilen çekirdeksiz üzüm üretmiştir. Bunun yanında Bozcaada'da, Rum nüfus iyice azaldıktan sonra da, adanın Türk sakinleri şaraplık üzüm üretimine devam etmiştir (Atilla, 2003).

19. Yüzyılın sonlarında kireçli ya da o zamanki deyimiyle "tebeşirli" topraklar bağ yapmak için ideal olarak gösterilmektedir. O yıllarda "filoksera", "pronosporos", "milvit" ve "entraknor" adlı hastalıkların bağları kasıp kavurduğu, bu hastalıklara dayanıklı "Amerika Asması" adlı bir türün yaygınlaşmasıyla birlikte bağların 10 yıl sonra yeniden "uyandırıldığı" bilinmektedir. Bölgenin en önemli gelir kaynağı olan üzümün hastalıktan kavrulmaması için, dönemin padişahı II. Abdülhamit de önlemler almıştır. II. Abdülhamit, Tepeköy'deki av köşkünde Küçük Menderes Havzasında üzüm üreten daha doğrusu hastalık vurduğu için fakir düşen üzüm üreticileri ile görüştüğünden sonra dönemin Aydın Valisi'ne bir emir gönderip "üzüm ıslahını" istemiştir. İzmir Valisi Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa'nın öncülüğünde ilk kez "üzüm ıslahı" üzerine çalışmalar başlatılmış, Padişah'ın onay ve izniyle 1902 yılında ilk üzüm ıslah istasyonu diyebileceğimiz "Seydiköy Aşı Ameliyat Mektebi" kurulmuştur. Burada üzüm ıslahı üzerine kurslar düzenlenmiş, Çeşmeli ve Urlalı çiftçilere dersler verilmiştir. Seydiköy Aşı Ameliyat Mektebi'nin denetiminde Manisa Horozköy'de üzüm fidanlığı kurulmuştur (Atilla, 2003).

"O dönemin kayıtlarına bakıldığında Ege Bölgesi'nde 824 bin 500 dönüm bağın bulunduğu bunlardan 318 bin dönümünün çekirdeksiz üzüm, 102 bin dönümünün Rezaki, kalan yerlerin de siyah ve diğer üzümlerden oluşan bağlar olduğu görülmektedir. Bu bağlardan 600 bin kantar çekirdeksiz üzüm, 250 bin kantar siyah üzüm, 25 bin kantar da iri kara ve 30 bin kantar da Rezaki üzüm elde edilmektedir. İlerleyen yıllarda İzmir tarım bakımından önemini kısmen

kaybederken, Ziraat Fakültesi açılmış, bağcılık araştırmaları burada bir kürsü olarak devam etmiştir" (Atilla, 2003).

3. Dünya Bağcılığının Durumu

Bağcılık günümüzde hem dünya ve hem de ülkemiz için önemli bir tarım sektörüdür. Kuzey ve güney yarım kürelerde toplam 7.096.741 hektarlık bir bağ alanında 77.438.929 ton yaş üzüm üretilmektedir (Anonymous, 2016).

Üretimi gerçekleştirilen yaş üzüm, bağcılığa dayalı farklı sektörlerce değerlendirilmektedir. Bugün dünyada, toplam yaş üzüm üretiminin yaklaşık %32'sinin taze tüketim amaçlı olarak sofralık üzüm endüstrisinde kullanıldığı görülmektedir. Üstelik son yirmi yılda, değişen dünya koşullarıyla birlikte, bağcılığa dayalı bu endüstri alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. 1991-1995 yıllarında dünyada ortalama 11,8 milyon ton sofralık üzüm üretimi varken, son istatistiki veriler bu rakamın 22,3 milyon tona ulaştığını göstermektedir. 21. yüzyılda artan sofralık üzüm üretiminin temel sebebi tüketim talebidir. 1991 yılından bu yana dünyada sofralık üzüm tüketiminin hızla artarak 11,7 milyon tondan 20,5 milyon tona ulaştığı belirtilmektedir (Anonymous, 2013b).

Dünya'da üretim alanı olarak İspanya, Çin, Fransa, İtalya ve Türkiye ilk beş büyük üretici ülke olarak göze çarpmaktadır (Çizelge 1). Ülkeler üzüm üretim miktarı açısından değerlendirildiğinde Çin, İtalya, ABD, Fransa, İspanya ve Türkiye olarak sıralanmaktadır (Anonymous, 2016). Bu ülkelerden Fransa ve İspanya şaraplık üzüm üretimi ile ön plana çıkarken, İtalya sofralık ve şaraplık, ABD ve Çin sofralık, kurutulmuş ve şaraplık ve Türkiye ise hem sofralık hem de kurutulmuş üzüm üretimi ile öne çıkmaktadır. Arjantin, Şili ve Güney Afrika Cumhuriyeti Güney yarım kürede bağcılığın gelişmiş olduğu ülkelerdir ve buralarda da sofralık, şaraplık ve kurutulmuş amaçlı üretim sırasıyla önem taşımaktadır.

Çizelge 1

Dünya bağcılığında önemli ülkelerin 2016 yılı bağ alanı ve üzüm üretim miktarları

Sıralama	Ülkeler	Alan (ha)	Üretim (ton)
1	İspanya	920.108	5.934.239
2	Çin	840.601	14.763.000
3	Fransa	757.234	6.247.034
4	İtalya	668.087	8.201.914
5	Türkiye	435.227	4.000.000
6	A.B.D.	409.947	7.097.723
7	Arjantin	223.944	1.758.418
8	İran	207.329	2.450.021
9	Şili	203.127	2.473.588
Dünya Toplamı		7.096.741	77.438.929

Kaynak: ww.fao.org

Dünyada bağcılık yapan ilk 10 ülkenin bağ alanı bakımından durumuna bakıldığında Türkiye'nin bağ

alanlarında önemli bir kaybı olmamasına karşılık son yıllarda Çin bağ alanlarında görülen artış nedeniyle sıralamada bir basamak alta inerek 5. sırada yer aldığı görülmektedir. (Çizelge 1)

Türkiye 2016 yılı istatistiklerine göre 7.096.741 ha'lık dünya bağ alanları içinde 435.227 ha'lık bağ alanı varlığı ve 77.438.929 ton'luk dünya yaş üzüm üretiminin 4.000.000 ton luk kısmıyla önemli bir bağı ülke konumundadır (Anonymus, 2016).

4. Türkiye Bağcılığının Durumu

Ülkemiz dünyada çekirdeksiz kuru üzüm üretimi ile bilinmekte ve yıllar itibariyle değişmekle birlikte üretim açısından birinci veya ikinci, ihracat açısından ise birinci sırada yer almaktadır. Dünyada Türkiye, A.B.D., İran, Hindistan, Çin, Şili, Arjantin önemli çekirdeksiz kuru üzüm üretici ülkelerdir (Anonymus, 2017).

Son yıllarda Ülkemizin çekirdeksiz kuru üzüm üretim alanında düşüş olmasına rağmen üretim miktarında artış görülmektedir. Çizelge 2 incelendiğinde son 12 yıllık süreçte Türkiye üzüm üretimi ve alanı ile üretim miktarları görülmektedir.

Çizelge 2

Son 12 yıllık süreçte Türkiye üzüm üretimi ve alanı ve üretim miktarı

Yıllar	Alan (ha)	Verim (Kg/da)	Yaş Üretimi (Ton)	Üzüm
2002	550.000	660	3.500.000	
2007	483.858	747	3.612.781	
2012	462.296	1.013	4.185.126	
2013	468.792	976	4.011.409	
2014	467.093	1.200	4.175.938	

Kaynak: TÜİK

Ülkemiz, 467.093 ha bağ alanı ile dünyanın önemli üretici ülkeleri arasında yer almaktadır. 2014 yılı verilerine göre Türkiye yaş üzüm üretimi 4.175.938 ton olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 2). TÜİK 2014 verilerine göre yaklaşık olarak 4,20 milyon ton olan ülkemiz üzüm üretimi, 18,30 milyon ton olan toplam meyve üretimimiz içerisindeki % 23 oranla ilk sırada gelmektedir.

Çizelge 2 incelendiğinde, 2002 – 2014 yılları arasında bağ alanında %15'lik bir azalma meydana geldiği görülmektedir. Buna karşılık, üretilen yaş üzüm miktarı %19 artmıştır. Bu durumda, dekara verim de %82'lik bir artış söz konusudur.

Ülkemizde üzüm üretiminin önemli bir bölümü sofralık üzümdür. Ülkemizde kurulu bağların %50,3'ü sofralık, %37,7'si kurutmalık ve %12'si de şıralık şaraplık çeşitlerden oluşmaktadır (Anonymus, 2009). Üretilen üzümün %42'si kurutmalık, %35'i sofralık, %5'i şaraplık, %18'ise şıralık olarak pekmez, pestil gibi diğer ürünlerin üretiminde kullanılmaktadır (Çalkan Sağlam ve ark., 2004).

Ülkemiz bağcılığı, dünya bağcılığı içerisinde sofralık ve çekirdeksiz kuru üzüm üretimi ile

önemlidir. Sofralık üzüm üretiminde ülkemiz Çin ve Hindistan'ın ardından üçüncü, çekirdeksiz kuru üzüm üretiminde ise 1. sıradadır. Ülkemiz, 2007-2012 yılları arasındaki dönemde bağ alanlarında %4.60 oranındaki azalmaya karşılık üretimde %14.70 oranında gerçekleşen artış ile Dünya ülkeleri arasında alan bakımından 5. üretim miktarı açısından ise 6. sırada yer almaktadır (Çalkan Sağlam ve Sağlam, 2016).

Ülkemiz toplam yaş meyve üretimi içerisinde üzüm, yıllara göre %23-21 arasında değişen oranı ile ilk sıradaki yerini sürdürmektedir. Tarım Bölgelerimizde bağcılık, yöresel karakterleri ile önemli bir faaliyet alanı olmakla birlikte sıralamada Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ilk üçü oluşturmaktadır. Ekonomik yönü ile bağcılık faaliyeti toplam İhracat gelirlerinin %0.5'ini, tarım ürünleri ihracatının ise %13.0'ünü oluşturmaktadır (Söylemezoğlu ve ark., 2015).

5. Türkiye Asma Genetik kaynaklarının Durumu

Dünya üzerinde yetiştiriciliği yapılmakta olan kültür asma (*Vitis vinifera* L. subsp. *sativa*) binlerce yıl süren doğal ya da yapay melezleme ve seleksiyon ile yabancı asmadan (*Vitis vinifera* L. subsp. *sylvestris* Gmel.) meydana gelmiştir (Oraman, 1972; This, et al., 2006). Kafkasya'nın güneyi ve Hazar Denizi'nin batısı ile Anadolu asmanın en fazla doğal tip zenginliğinin rastlandığı bölgelerdir. Dünya üzerinde yaklaşık olarak 10.000 civarında üzüm çeşidinin mevcut olduğu bildirilmiştir (Alleweldt, 1997).

Türkiye kültür asma (*Vitis vinifera* L. *sativa*) ve yabancı asmanın (*Vitis vinifera* spp *sylvestris*) önemli gen merkezleri arasında yer almaktadır (Arroyo-Garcia, et al., 2006).

Türkiye asmanın gen merkezlerinin kesiştiği ve ilk defa kültüre alındığı coğrafyanın merkezinde konumlanmaktadır. Ülkemizin sahip olduğu zengin asma genetik potansiyelinin belirlenmesi ve koruma altına alınması amacıyla bazı üniversitelerin Ziraat Fakülteleri ile Tarım Bakanlığına bağlı Araştırma Enstitülerinde koleksiyon bağları kurulmuştur (Ağaoğlu ve ark., 1989; Tangolar ve ark., 1996; Çelik ve ark., 2010).

Bölgesel nitelikte yapılan bu çalışmalara rağmen, zaman içerisinde ekonomik önemini kaybeden önemli gen kaynağı niteliğindeki birçok çeşit kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Sabır, 2008).

Kültür asmasının (*Vitis vinifera* L.) gen merkezlerinden birisi olan Anadolu'da sofralık, kurutmalık, şaraplık ve şıralık olmak üzere bütün değerlendirme şekillerine uygun üzüm yetiştiriciliği yapılabilmektedir (Fidan ve ark., 1996).

Ülkemizde bulunan asma genotiplerinin tümünü koruma altında tutmak amacıyla 1965 yılında başlanan çalışmalarla "Milli Koleksiyon Bağı" kurulmuş ve burada toplanan 1600'den fazla kültür çeşidi ve formu Tekirdağ Bağcılık Araştırma Enstitüsündeki bağa

aktarılmıştır. Bunların birçoğunun tanımlanması tamamlanmıştır (Çelik ve ark., 2010). Halihazırda Tekirdağ Bağcılık Araştırma Enstitüsü'nde bulunan "Milli Koleksiyon Bağ"nda bunlardan 1172 adetinin mevcut bulunduğu bildirilmiştir (Dilli, 2008)

Başka çalışmalarda da Türkiye'de 1200 den fazla üzüm çeşidinin yetiştirildiği bildirilmiştir (Ergül ve Ağaoglu, 2001; Ergül ve ark., 2002; Uzun ve Bayır, 2008; Boz ve ark., 2012).

Tarihsel açıdan bakıldığında, çok eski yıllara dayanan bağcılık kültürümüzün bugünkü durumu yöresel çeşitlerimizin korunması anlamında ne yazıkki çok iç açıcı bir durum göstermemektedir. Bunun nedeni ise geçmişte köylerimizde yetiştiriciliğini yaptığımız çeşitlere sahip çıkmayarak onların yok olmasına seyirci kalmamızdır. Buna en güzel örnek ülkemizin üzüm üretiminde ve ihracatında önemli bir paya sahip olan Sultani Çekirdeksiz çeşididir. Ülkemizin önemli çeşidi olan Sultani Çekirdeksiz'in dünya piyasalarında; "Thompson Seedless" olarak tanınıyor olması bu çeşide sahip çıkamamamızdan kaynaklanmaktadır. Bu durumu kısaca şu şekilde açıklayabiliriz;

Thompson Seedless'in tarihçesine baktığımızda 1800'lü yıllarda Türkiye'de görev yapan Thompson isimli bir kişi İzmir'in Urla ilçesindeki bağlardan çekirdeksiz üzüm kalemlerini alarak önce Girit'e oradan da Amerika'ya götürmüştür (Atilla, 2003).

Amerika'ya götürülen Sultani Çekirdeksiz üzüm çeşidine Amerika'da büyük ilgi görmesi nedeniyle 1900 yılında "Thompson Seedless" adıyla patent alınmıştır. A.B.D. büyükelçilik görevlisi Thompson Seedless'in Sultani Çekirdeksiz (Sultanina) üzümünü Anadolu'dan A.B.D.'ye getirdiği bilimsel kayıtlarda yer almaktadır (Winkler et al., 1974). Anavatani Türkiye olan Sultani Çekirdeksiz'i dünyanın en büyük üzüm üretici ülkeleri olan A.B.D., Yunanistan, Şili, Arjantin ve Güney Afrika bugün hala Thompson Seedless olarak üretmeye devam etmektedir.

Dünyada binlerce üzüm çeşidi bulunmasına rağmen küresel pazarda yaklaşık yirmi çeşit önemli konumdadır. Dünyada en çok üretilen ve uluslararası pazarda yer alan sofralık üzüm çeşidi, yaklaşık %40'lık bir pay ile Sultani Çekirdeksizdir. Sultanina, Sultani, Sultana, Kishmish ya da Thompson Seedless olarak da adlandırılan bu çeşit, dünya sofralık üzüm piyasasının hakim çeşidi olması yanında sıklıkla yeni sofralık üzüm çeşitlerinin elde edilebilmesi için ebeveyn olarak da değerlendirilmektedir (Çalkan Sağlam ve Sağlam, 2016). Bu değerlendirmeler ışığında Thompson Seedless olarak da adlandırılmış olan Sultani Çekirdeksiz çeşidinin dünya çapındaki önemi daha iyi anlaşılabilir.

Diğer yandan, üzüm çeşitlerimizin yurt dışına yasal olmayan yollarla çıkarılması yanında, yurt dışından getirilen çeşitlerin üretiminin hızla yaygınlaşması sonucu gen kaynaklarımız hızla kaybolmaya devam etmektedir. Günümüzde üretimi yapılan çeşitlerin

önemli bir kısmı yabancı çeşitlerden oluşmaktadır. Kaldı ki her geçen gün yeni yabancı çeşitlerin ülkemize girişi yaptığı bilinmektedir. Kaliteli çeşitlerin üretimde hızla hak ettikleri yeri almasının önünde durulması beklenemez. Verimli, kaliteli yeni çeşitler ülkemizde üretilerek ülkemizin üzüm üretim kapasitesinin artması sağlanmaktadır. Ancak üzücü olan durum, uzun yıllar birçok zor koşullara rağmen bugüne gelmeyi başarmış gen kaynağı özelliği taşıyan yerel çeşitlerin sökülerek onların yerine yeni çeşitlerin dikilmesidir.

6. Sonuç

Dünyada ve ülkemizde genetik kaynakların önemi her geçen gün çok daha iyi anlaşılmaktadır. Hatta, yaşanan gelişmeler, içinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli doğal kaynağının genetik kaynaklar olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, tüm diğer doğal kaynaklarımıza olduğu gibi üzüm genetik kaynaklarına da sahip çıkılmalıdır. Bu kaynaklara sahip çıkmak, yalnızca onları bugünkü gibi korumak ya da hiç kimseye kullanılmamak olarak algılanmamalıdır. Bu kaynakların ülkemize fayda sağlayacak şekilde kullanılmasını sağlamak büyük bir önem taşımaktadır. Bunun sağlanmasının yolu, çeşitliliğin korunması, tanımlanması, değerlendirilmesi, kullanılabilir hale getirilmesi ve başta ıslah amaçlı kullanılması olarak sıralanabilir.

Modern çağımızda da tarımsal üretimi artırmak, yüksek düzeyde stabilize etmek için genetik kaynakların toplanması, saklanması ve kullanımı giderek artan önem ve duyarlılık kazanmış, gelecek için bitki genetik kaynaklarının korunmasında daha fazla gecikmemenin gerektiği çok açık bir şekilde anlaşılmıştır.

Gelecekte ıslah çalışmalarına temel oluşturacak genotipik varyasyonun elde tutulması ancak gen kaynaklarının korunması ile mümkündür. Bu kaynaklar aynı zamanda birer eğitim ve kültür materyalidir. Bölge kültürünün ve geleneğinin bir parçası olan yerli materyallerin korunması zorunlu görülmektedir.

Ülkemiz üzüm açısından önemli bir gen merkezi konumundadır. Ancak, bu konuda yapılan çalışmalar oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu genetik zenginliğin kaybolmaması, gelecek nesillere aktarılması ve ileride yapılabilecek ıslah çalışmalarında kullanılması amacı ile çalışmalara hız verilmesi gerekmektedir.

Kısaca ifade edilecek olursa; doğal seleksiyonlar sonucu, bazı iyi özelliklere sahip yöresel çeşit ve tiplerin günümüze kadar ulaşmalarının yok olmadan koruma altına alınma çalışmaları hızlandırılmalıdır.. Aksi halde farklı nedenlerden dolayı çok zengin olan bağ genetik kaynağımız hızlı bir şekilde erozyona uğrayacaktır. Bu durumun önemini kavrayan Avrupa ve Asya ülkeleri nesli azalan bitkileri muhafaza etmek için gen bankaları ve botanik bahçeleri kurmuşlardır. Ülkemizde ise genetik kaynakların toplanması,

korunması ve değerlendirilmesi amacıyla, ülke çapında ilk olarak genetik kaynakların belirlenmesi üzerine 1978 yılında çalışmalara başlanılmıştır. Günümüzde de üzüm konusunda genetik kaynakların koruma altına alınmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Tekirdağ Bağcılık Araştırma Enstitüsünde Milli Koleksiyon bağı kurulmuştur. Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsünde ise başlangıçta kurulan “Bölgesel Asma Genetik Kaynakları Bağı” na son yıllarda “Milli Koleksiyon Bağı”nın duplikasyonu eklenmiştir.

Son yıllarda yapılan çalışmaların sayılarında artış görülmekle birlikte; Ülkemizin farklı bölgelerine ait asma genetik kaynaklarının toplanma ve muhafaza edilmesine yönelik çalışmaların hızlandırılması oluşabilecek kayıpların en aza indirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

7.Kaynaklar

- Ağaoğlu, Y.S., Çelik, H., Gökçay, E., 1989. Brief Ampelographic Characterization of Indigenous Grapevine Cultivars Subjected to Clonal Selection in Turkey. Proceedings of the 5th International Symposium on Grape Breeding, 12-16 September 1989, St. Martin/Pfalz, FR of Germany.
- Akşit, İ. 1981. Hititler. Türkiye'nin Tarih Hazineleri Orta Anadolu Uygurluğu, Sandoz yayınları:2, 160 s
- Alleweldt, G., 1997. Genetics of Grapevine Breeding. Prog Bot 58: 441-454.
- Anlı R. E, 2006. Bağlar Güzeli: Üzüm ve Üzüm Kültürü Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 1. Basım, 238 sayfa
- Anonymus, 2009. Bitkisel Üretim İstatistikleri. www.tuik.gov.tr
- Anonymus, 2012. FAO, ww.faostat.fao.org.
- Anonymus, 2013a. FAO Statistics Divisions Databases
- Anonymus, 2013b. StatOIV extracts. <http://www.oiv.int/oiv/info/enstatovextracts>.
- Anonymus, 2016. FAO Statistics Divisions Databases
- Anonymus, 2017. 2016 Yılı Çekirdeksiz Kuru Üzüm Raporu. T:C: Gümrük ve Tic. Bak. Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Arroyo-Garcia, R., Ruiz-Garcia, L., Bolling, L. ve ark. 2006. Multiple origins of cultivated grapevine (*Vitis vinifera* L. ssp. sativa) based on chloroplast DNA polymorphisms. Mol. Ecol. 15: 3707-3714.
- Atilla, N., 2003. <http://trziraat.com/bagciligin-tarihi-ve-cografik-yayilisi.html>, www.nedimatilla.com/index.php?option=com_content&task=view&id=197&Itemid=67
- Moz, Y., Uysal, T., Yaşasın, A. S., Gündüz A., Avcı G.G., Sağlam M., Kıran T., Öztürk L., Türkiye Asma Genetik Kaynakları. Tekirdağ Bağcılık Araştırma Enstitüsü Yayınları, 411s.
- Çalkan Sağlam Ö., Sağlam H., Dilli Y., Dağbağlı S. ve Sekin Y., 2004. Ege Bölgesinde Yetiştirilen Üzüm Çeşitlerinin Şıralık ve Şaraplık Standartlara Uygunluklarının Belirlenmesi. Sonuç Raporu, Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 104.
- Çalkan Sağlam Ö., Sağlam H., 2016. AB Yolunda Türkiye Bağcılığı. 21. Yüzyılda Türkiye-AB İlişkileri: 369-384, ISBN 978-605-320-306-3, Nobel Yayınları
- Çelik, S., 2011. Bağcılık (Ampeloloji), Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Cilt 1, ^, Baskı, 423s.
- Çelik, H., Kunter, B., Söylemezoğlu, G., Ergül, A., Çelik, H., Karataş, H., Özdemir, G., Atak, A., 2010. Bağcılığın Geliştirilmesi Yöntemleri ve Üretim Hedefleri. Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi. 11-15 Ocak 2010, Ankara, s. 493-513
- Dilli, Y., 2008. Ege Bölgesindeki bazı önemli üzüm çeşitleri, tipleri ve klonlarının mikrosatellit (SSR) markörleriyle karakterizasyonu. Ege Üniversitesi. Fen Bil. Ens., Doktora Tezi, İzmir
- Doğan A., 1996. Aşılı asma fidanı üretiminde IBA (Indol Butirik Asit) NAA (Naftalen Asetik Asit) ve plastik malç uygulamalarının fidan randıman ve kalitesine etkileri üzerine bir araştırma. Doktora Tezi, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Ergül, A., Ağaoğlu, Y., 2001. Ülkemizde asma fidanı üretiminde kullanılan bazı Amerikan asma anaçlarının moleküler benzerlik analizi. Tarım Bilimleri Dergisi: 141-143.
- Ergül, A., Marasalı, B. and Ağaoğlu, Y.S., 2002. Molecular discrimination and identification of some Turkish grape cultivars (*Vitis vinifera* L.) by RAPD markers. Vitis, 41: 159 – 160
- Fidan, Y., Yavaş, İ. ve Göktürk, N., 1996. Othello üzüm çeşidinin ampelografik özelliklerinin belirlenmesi. Gıda, 21(1): 35-39.
- Oraman, M.N., 1965. Arkeolojik Buluntuların Işığı altında Türkiye Bağcılığının Tarihçesi Üzerinde Araştırmalar-I. Ankara Ün. Ziraat fak. Yıllığı 15(2): 96-108 s
- Oraman, M, N.,1972, Bağcılık Tekniği II, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Bahçe Yayınları: 470, Ders Kitabı No: 162, 402 s,
- Sabır, A., 2008. Bazı üzüm çeşit ve anaçlarının ampelografik ve moleküler karakterizasyonu. Çukurova Üni. Ziraat Fak. Bahçe Bitkileri A.B.D. Doktora Tezi, Adana, 154s.
- Söylemezoğlu G., Kunter, B., Akkurt, M., Sağlam, M., Ünal, A., Buzul, S., Tahmaz, H. 2015. Bağcılığın Geliştirilmesi, Yöntemleri ve Üretim Hedefleri, Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi, 606-629.
- Tangolar, S., Ergenoğlu, F., Gök, S., 1996. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü Araştırma Bağı Üzüm Çeşit Kataloğu, Yardımcı Ders Kitapları No: 29, Adana.
- This, P., Lacombe, T., Thomas, M.R., 2006. Historical origins and genetic diversity of wine grapes. Trends in Genetics, 22: 511-519.
- Uzun, H. ve Bayır, A., 2008. Viticulture in Turkey. Bulletin UASVM, Horticulture 65(1): 334-337.
- Winkler AJ, Cook JA, Kliewer WM, Lider LA (1974). General Viticulture. 633p, Univ. of California. Pres, Berkeley.